

O'ZBEK VA QORAQALPOQ TILLARIDA MUROJAAT SHAKLLARINING GENDER XUSUSIYATLARI

Tulasheva Mehriyo Abduraximovna

Pop tumani 17-maktab o'zbek tili va adabiyoti fani o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Mazkur tezisda o'zbek va qoraqalpoq tillaridagi ayrim murojaat birliklarining gender (jins) xususiyatlari lingvokulturologik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Murojaat shakllarining tanlanishi ijtimoiy-madaniy omillar, jinsiy tafovutlar va nutq etiketining o'ziga xos jihatlari bilan izohlanadi. Tadqiqot jarayonida ikki tildagi farqli va o'xshash jihatlar aniqlanib, milliy mentalitet va ijtimoiy qadriyatlar ta'siri ochib beriladi.

Kalit so'zlar: gender xususiyatlar, ayollar nutqi, erkaklar nutqi, kommunikatsiya, muloqot.

Ma'lumki, deyarli barcha tillarda ayollar va erkaklar nutqi o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ko'plab tadqiqotchilarning izlanish obyektiga aylangan. Zero, jamiyatda erkak va ayolning o'rni bir-biridan farq qilganidek, ularning nafaqat til birliklaridan foydalanishi, balki talaffuzi va ohangi ham turlicha bo'ladi. Ko'plab lisoniy va nolisoniy birliklar jinsiy tafovutlarga bog'liq holda gender xoslanishga ega bo'lib, muloqot madaniyatida muhim ahamiyat kasb etadi [4: 683].

Murojaat shakllari adresant va adresat o'rtasida aloqa o'rnatish vositasi bo'lib, suhbatning rivojlanishini belgilaydi. Shu bilan birga, ular kommunikantlarning o'zaro munosabatlari, hurmat, yosh, jins va milliy madaniyatni ham ifodalaydi [5: 4–8]. O'zbek va qoraqalpoq tillarida erkak va ayollar nutqida fatik kommunikatsiyadan foydalanishda umumiyliklar mavjud bo'lsa-da, ayrim farqli jihatlar ham kuzatiladi.

Erkaklar nutqidagi murojaatlar

O'zbek tilida erkaklar bir-biriga murojaat qilganda *otaxon*, *oqsoqol*, *og'ayni*, *og'aynichalish*, *akaxon* kabi birliklardan foydalanadi. Bu murojaatlar hurmat va yaqinlikni bildiradi. Ba'zan *boboy* so'zi mensimaslik yoki hazilomuz ohangda qo'llanishi mumkin.

Qoraqalpoq tilida esa yoshi ulug'larga nisbatan *otag'asi*, *jasulli*, *jasi ulken* kabi murojaatlar ishlatiladi. Shuningdek, *qosshim* (yaqin do'st, safdosh) so'zi erkaklar nutqiga xos bo'lib, do'stlik va hurmatni bildiradi. Bundan tashqari, *dos*, *ag'ayin* kabi murojaatlar ham keng tarqalgan [2: 61].

Qiziqarli jihatlardan biri shundaki, qoraqalpoq tilida *qarindas* soʻzi erkaklar tomonidan ayollarga murojaatda ishlatiladi. Oʻzbek tilida esa *qarindosh* atamasi umumiy maʼnoda qoʻllanadi.

Ayollar nutqidagi murojaatlar

Ayollar nutqida erkaklar nutqida uchramaydigan murojaat shakllari mavjud. Masalan, oʻzbek tilida *dugona* soʻzi faqat ayollar orasida ishlatiladi.

Ovsin soʻzining qoʻllanishida ham farq mavjud: oʻzbek tilida u nafaqat kelinlar oʻrtasida, balki oʻrta yoshli begona ayollar orasida ham qoʻllanadi. Qoraqalpoq tilida esa *abisin* atamasi toʻgʻridan-toʻgʻri murojaat sifatida emas, balki “*meniʼn abisim*” tarzida izoh shaklida ishlatiladi [1: 87].

Oʻzbek tilida ayollar turmush oʻrtoqlariga *dadasi*, *ism+aka* kabi shakllarda murojaat qiladi. Baʼzan undov shakllari ham qoʻllanadi. Qoraqalpoq tilida ham shunga oʻxshash murojaatlar mavjud. Masalan, baʼzi oilalarda er-xotin bir-birining ismlarini yoki qisqartma shakllarini qoʻllaydi [2: 49].

Qoraqalpoq ayollariga xos murojaatlardan *mirzagʻa*, *ay qiz*, *appaq*, *jiyen bala* kabi shakllar mavjud. Shuningdek, kuyovning singillariga *biykesh* deb murojaat qilish hurmat belgisi sanaladi. Oʻzbek tilida esa bu holatda bevosita *qaynisingil* deyilmaydi, balki ismga erkalash qoʻshimchalari qoʻshilib murojaat qilinadi.

Murojaat birliklarining gender xususiyatlarini oʻrganish ularning nafaqat lingvistik, balki ijtimoiy-madaniy jihatlarini ham ochib beradi. Gender tafovutlarning muloqot uslubiga taʼsiri murakkab va koʻp qirrali boʻlib, verbal, noverbal va paralingvistik darajalarda namoyon boʻladi [3: 27–30]. Erkak va ayollarga murojaat etishdagi farqlar xalqning milliy mentaliteti, qadriyatlari va ijtimoiy stereotiplarini aks ettiradi. Shu bois, murojaat birliklarining gender xususiyatlarini tadqiq etish lingvokulturologiyada dolzarb masala hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Dauletmuratova Z. Qaraqalpaq tilinde tuwısqanlıq atamaları. Filol. fan. nomz. dissertatsiya. Nukus, 2010.
2. Naurızova A. Qaraqalpaq tilindegi etiket sózler. Filol. fan. nomz. dissertatsiya. Nukus, 2020.
3. Komilova N. Gender tafovutlarning muloqot uslubiga taʼsiri. Science Time, 2024, №1, 27–30-betlar.
4. Koʻchimova P. Erkak va ayol nutqida murojaat soʻzlar semantikasi. International scientific-practical conference “Problems and Perspectives of Modern Technology in Teaching Foreign Languages”. Toshkent, 2022.
5. Tuxliyeva Y. Oʻzbek tilida murojaat shakllari va ularning gender xoslanishi. Oriental Journal of Academic and Multidisciplinary Research, 2025.